

III. Література кінця XVIII — початку XX ст.

Тема 7. Іван Котляревський

Іван Петрович Котляревський - видатний український письменник, поет, драматург, засновник сучасної української літератури, громадський діяч.

Котляревський жив і творив у епоху великих суспільно-історичних перетворень, головним змістом яких було визрівання гострої кризи феодального суспільства і перехід до нової, капіталістичної формації.

Його поема «Енеїда» (1798) відкрила новий етап розвитку української літератури, це перший в українській літературі твір, написаний народною мовою.

«Енеїда»

1798 р. було надруковано три частини поеми І. Котляревського «Енеїда». Твір став першою ластівкою нової української літератури.

1809 р. - вийшла четверта частина твору, 1822 р, - п'ята, 1825 - 1826 рр. - поему завершено повністю, 1842 р. (після смерті письменника) - видано.

Використавши сюжет поеми римського поета Вергілія, Котляревський травестував його, наповнив національним змістом і створив цілком оригінальну поему, у якій з енциклопедичною широтою і точністю відобразив життя і побут українського народу. Твір написаний живою розмовною мовою, легким, грайливим і жартівливим віршем. Головне достоїнство «Енеїди» - яскравий національний колорит, різнобічне зображення життя усіх верств суспільства XVIII ст., передусім козацтва, його боротьби за державність після зруйнування Запорозької Січі у 1775 р.

За жанром «Енеїда» - травестійна бурлескна поема.

Система віршування - силаботонічна: у кожному рядку є певна послідовність у чергуванні наголошених і ненаголошених складів.

Віршовий розмір - ямб.

Строфа - десятирядкова (децина).

Композиція. 6 частин (порівняйте: у Вергілія - 12). Котляревський вплітає у твір епізоди з життя українських козаків, старшини, селянства, міщан, священників; масштабні описи побуту українського суспільства, що робить твір оригінальним.

Тематика. У Вергілія: зображення й оспівування загарбницьких війн його предків.

У Котляревського: зображення дійсності XVIII ст., показ паразитизму, жорстокості, хабарництва, пияцтва, зажерливості, пихатості панівних класів, акцент на їх соціальній і моральній нікчемності.

Загальна картина суспільства і взаємин у ньому дана поетом в описі пекла і раю, які населені відповідно до уявлень народу, як це зображено у народних легендах і піснях. У раю - убогі; вдови, сироти; ті, що «проценту не лупили», а допомагали убогим; ті, що «жили голодні під тинами»; з яких глузували, яких ображали і «впроваджували в потилицю і по плечах». У пеклі - пани, чиновники, пройдисвіти тощо. На першому плані - поміщики-кріпосники, за ними - козацька старшина, купці, судді, міняйли, чиновники, корчмарі, офіцери.

Проблематика: Котляревський порушує ряд суспільно важливих для українського народу проблем: соціальної нерівності, захисту рідної землі від ворогів, громадянського обов'язку, честі сім'ї, виховання дітей, дружби, кохання та інші.

У поемі Котляревський протиставив затхлості життя волелюбних і незалежних троянців-запорожців, оспівав їхні високі моральні якості: любов до рідної землі, готовність іти заради неї на самопожертву, чесність і благородство, показав самотність українців.

Стислий переказ твору

Після того як греки зруйнували Трою, онук троянського царя Еней, виконуючи волю богів, з деякими троянцями «куди очі почухрав». Але Зевс-Юпітер обіцяв матері Енея - Венері, що її син збудує «сильне царство» і заведе «своє там панство». Шлях мандрівників був нелегким і насиченим багатьма подіями.

Частина I

- Юнона через свою ненависть до Енея просить Еола (бога вітрів) нагнати на троянців вітри - у мандрівників виникає «морська хвороба».

- Дворічне перебування в гостях у Дідони в Карфагені (розваги, гуляння, любов Дідони й Енея).

- Зевс, побачивши гуляння троянців, розлютився і послав Меркурія [бога торгівлі, що виступав у ролі вісника Зевса] до Карфагена нагадати Енеєві, що він має робити.

- Дідона, дізнавшись, що Еней від неї їде, спалила себе.

Частина II

- Здіймається на морі буря, троянці вимушено зупиняються на сицилійській землі, де правив цар троянського походження на ім'я Ацест, що заснував на острові Сицилія місто Сегесту.

- Перебування в Ацеста (розкішні поминки по Анхізу, батькові Енея; ігрища, богатирські бої). -

- Зевс на прохання Меркурія втручається в земні справи.

- Юнона підмовляє свою прислужницю Ірисю (посередницю між богами і людьми) підпалити човни.

- Дощ загасив пожежу.

- Нептун обіцяє Венері, що Еней у морі буде в безпеці.

Частина III

- Перебування на Кумській землі (на півдні Італії).

- Еней іде шукати дорогу до пекла: був зажурений, бо йому снилися батько та Плутон, бог підземного царства.

- Зустріч із жінкою-пророчицею Сівіллою (зовні нагадувала старе «бабище»), яка повела Енея до пекла: «пішли під землю темнотою» по вулиці, де жили Дрімота, Зівота, Смерть, а за ними в ряд стояли: чума, війна, холод, голод і всі інші мирські лиха; були тут злі жінки, свекрухи, мачухи, сердиті чоловіки, шурини, брати та інші злидні; несправедні судді й ісправники, секретарі та інші чиновники, «квартал був цілий волоцюг, п'яниць, розпутниць».

- Повороживши, Еней попрощався з батьком, і разом з Сівіллою повернувся назад на землю до троянців.

Частина IV

- Мандрівники завдяки Еолу обминули острів лютої чарівниці, цариці Цірцеї.

- Зупинка на латинській землі біля русла річки Тібр, де правив Латин. Зійшовши на берег, троянці почали «копати, стріють...», вивчили за тиждень латинську мову (Енея стали звати Енеусом).

- Троянці подружилися з Латином, а цар вирішив віддати свою дочку заміж за Енея.

- Юнона продовжує стежити за троянцями, вирішує пролити кров троянську, використавши Турна. Змовившись із фурією Тезіфонею, наказала їй зробити «похорон з весілля».

- Фурія за змовою з Юноною вирішила всіх знедолити: троянців всіх поїсти, Амату з Турном з'єднати, Латину ж «в тім'я дур пустити».

- Турн оголошує війну Латину та Енею.

- Енеєве військо готується до війни.

Частина V

- Еней звертається по допомогу до богів, але відповіді не отримує.

- На березі річки Тібр Енеєві сниться сон, у якому старий дід дає йому пораду, як перемогти Турна: побрататися з аркадянами, царем яких є Евандр.

- Еней гостює в царстві Евандра.

- Юнона посилає до Турна Ірисю, щоб та попередила його про Енеїв похід.

- Турнові не вдалося взяти кріпость, і тоді він дає наказ спалити троянський флот. Дим від його багаття дійшов аж до богів.

- Венера, переживаючи за сина, просить у Цібелли [матері всіх богів] заступитися за троянський флот.

- Низ та Евріал, молоді, хоробрі, міцні воїни, стоять на варті троянців.

- У Низа виникає план забратися в Рутульський табір і перерізати ворогів.

- «Наші смілії вояки тут мовча проливали кров».

- Латинці вбивають Низа та Евріала, їхні голови чіпляють на списи, щоб залякати троянців («Так кончили жизнь козарлюги, Зробивши славні услуги на вічність пам'яті своєї»).

- Троянці активно наступають на Турна, який стрибнув у воду і «пустився вплав».

Частина VI

- Розлючений Зевс забороняє богам вмішуватися до людей.

- Венера звертається до Зевса з проханням врятувати Енея.

- Між Юноною і Венерою виникає серйозна сварка («богині в гніві также баби...»).

- Битва між троянцями й рутульцями триває.

- Еней з Іулом возз'єднались.

- Юнона під виглядом Енея з'явилася до Турна. Турн, побачивши свого ворога, кинувся його вбити. Юнона (все ще в образі Енея) прибігла до моря і сховалась у байдаку, а Турн, намагаючись розправитися з марою Енея, стрибнув у байдак. Юнона перетворилася на зозулю і полетіла. Турн уже був серед моря.

- Троянці готувались до штурму латинського міста. Знову почалася війна, але вже біля брам латинців.

- Поєдинок Турна та Енея. Енея поранено в ногу.

- Завдяки чудодійному зіллю (Венера попросила Япіда), Еней продовжує битву і вбиває Турна (направляє свій меч у рот рутульця і тричі повертає, «щоб більше не було хлопот»).

- «Душа рутульська полетіла до пекла, хоч і не хотіла, к пану Плутому на бенкет.

Живе хто в світі необачно, тому нігде не буде смачно, а більш, коли і совість жметь».

Ідея

У творі засуджено жорстокість панів, паразитизм і моральне падіння, хабарництво та лицемірство чиновників; оспівано велику любов до рідної землі і готовність іти на самопожертву. Благородний і чесний народ зможе збудувати самостійну державу, долю якої вирішуватиме сам.

Значення

Твором «Енеїда» І. Котляревський поєднав українське художнє слово зі світовою культурою; довів, що в рамках бурлескного жанру можна правдиво показати життя народу і висміяти його ворогів.

Поєма - великий за обсягом ліро-епічний віршований твір, в якому зображені значні події та яскраві характери, а розповідь героїв супроводжується ліричними відступами.

Травестія (від франц. «перевдягання») - у літературі один з різновидів гумористичної поезії, коли твір з серйозним або навіть героїчним змістом і відповідною йому формою переробляється, «перелицьовується» у твір з комічними персонажами і жартівливим спрямуванням розповіді.

Бурлеск (від італ. «жарт») - жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається або тим, що героїчний зміст викладається навмисне вульгарно, грубо, зниженою мовою, або, навпаки, тим, що про буденне говориться високим стилем, піднесено.

«Наталка Полтавка»

У 1819 р. відбулася перша театральна постановка п'єси.

Твір написано Котляревським під впливом української вертепної, шкільної драми, інтермедій ХУІІІ ст. Основне джерело для написання - життя українського суспільства, лірично-побутові, обрядові, купальські, баладні пісні («Ой оддала мене мати за нелюба заміж»), «Брала дівка льон...», «Розлилися води на чотири броди», «Чорна хмаронька наступає», «Лимерівна»).

Тематика

Зображення побутових суперечностей українського села, соціальної нерівності та безправ'я трудящих, показ життя селян, бурлаків, чиновників, відтворення звичаїв, пісень.

Основний конфлікт п'єси зумовлений становою та майновою нерівністю в суспільстві.

Основний мотив твору: розлука дівчини з коханим-бідняком та можливе одруження з осоружним багатцем.

Основні персонажі: Наталка, Петро, возний, виборний Макогоненко, бурлака Микола, Горпина Терпилиха.

Над музичним оформленням п'єси працювали Микола Лисенко, Анатолій Барсицький, Алоїз Єдлічка, Опанас Маркович, Микола Васильєв, Володимир Йориш та ін.

Сюжет

Дія відбувається в одному полтавському селі.

Зав'язка сюжету: зустріч Наталки з возним, який пропонує їй вийти за нього заміж. Наталка давно кохає наймита Петра, який перебуває на заробітках через лиху долю та відмову Наталчиного батька віддати за нього дочку. Дівчина відповідає: «Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду» і закінчує народним прислів'ям: «Знайся кінь з конем, а віл з волем», натякаючи на їхню станову нерівність.

З розвитком дії багатому возному допомагає заможний виборний Макогоненко, а бідному Петрові - бурлака Микола.

Наталка погоджується на шлюб з возним задля покращення матеріального становища сім'ї: її мати Терпилиха мріє про багатого зятя.

Микола влаштовує побачення Наталки з Петром, який повернувся із заробітків.

Кульмінація: Наталка категорично відмовляється стати дружиною возного. Петро радить підкоритися матері й пропонує коханій усі зароблені ним гроші.

Розв'язка: розчулений таким актом самопожертви, возний зрікається Наталки на користь благородного парубка, бо розуміє, що Наталки йому не втримати.

Значення п'єси

«Наталка Полтавка» І. Котляревського започаткувала нову українську драматургію й повела її шляхом народності до вершин світової драматургії.

Характерні риси драматургічної творчості І. Котляревського:

- невелика кількість дійових осіб;

- вдало вибраний конфлікт;
- напруженість і природність розвитку сюжету;
- стрункість композиції;
- органічно вмонтовані в текст пісні;
- народна, індивідуалізована й гранично виразна мова;
- соковитий гумор;
- чіткість ідеї;
- рельєфно зримі образи.